

Олександр ЛЕВКО, канд. філол. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-1259-0410

**ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНО-ЕТИЧНОГО ЛЕКСИКОНУ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI–XVII СТ.
(на матеріалі Послання до Галатів)**

Простежено витоки формування релігійно-етичного лексикону української мови в писемних пам'ятках конфесійного стилю ранньомодерної доби. Досліджено відтворення каталогу пороків і чеснот у Посланні до Галатів (Гал. 5:19–23) у Крехівському Апостолі, рукописній пам'ятці II пол. XVI ст., у зіставленні з церковнослов'янською Острозькою Біблією 1581 р., лексикографічними працями XVII ст., зокрема "Лексиконом" Памви Беринди, та українськими перекладами Біблії XIX–XX ст. Доведено, що в Крехівському Апостолі використовуються слова староукраїнської "простої мови" та церковнослов'янські для номінації чеснот і пороків у Посланні до Галатів. Проілюстровано, що українські біблійні переклади XIX–XX ст. успадкували частину слів "простої мови" XVI–XVII ст. на позначення релігійно-етичних цінностей / антицінностей у Гал. 5:19–23.

Ключові слова: Біблія, аксіологія, етичний каталог, чеснота, порок, Крехівський Апостол, Острозька Біблія, біблійний переклад, староукраїнська "проста мова", церковнослов'янська мова.

Вступ. Релігійно-етична складова української аксіосфери формувалася під впливом християнської ціннісної парадигми. До релігійно-етичних цінностей української духовної культури належать традиційні християнські чесноти, усталені переліки яких датуються добою раннього християнства. В Новому Завіті зустрічаються численні списки чеснот і пороків, назви яких склали основу християнського етичного лексикону європейських мов. Одним з таких списків чеснот і пороків є розлогий етичний каталог у Посланні до Галатів (Гал. 5:19–23), який ми розглянемо в цій статті. В західній науці дослідженню каталогів чеснот і пороків як особливої літературної форми стандар-

тизації етичного вчення за доби еллінізму та пізньої античності присвячено декілька лінгвістичних та релігієзнавчих праць, зокрема А. Фьогтле [23], З. Віббінга [24], Д. Чарльза [15; 16], Е. Уусімякі [22], М. Ковальські [19] та інших.

Витоки формування українського релігійно-етичного лексикону сягають ранньомодерної доби, що ознаменувалася появою численних писемних пам'яток конфесійного стилю, написаних староукраїнською "простою мовою". Важливими для становлення релігійно-етичної лексики української мови є знакові писемні пам'ятки цього періоду, зокрема переклади Святого Письма староукраїнською мовою – Пересопницьке Євангеліє (1556–1561 рр.), Житомирське Євангеліє (1571 р.), Крехівський Апостол (II пол. XVI ст.), а також Учительні Євангелія XVI–XVII ст. У вищенаведених писемних пам'ятках простежується тенденція до співіснування церковнослов'янizmів і слів "простої мови" для позначення назв чеснот і пороків [21, с. 67]. "Проста мова" визначається дослідниками як "особлива літературна мова", що засвідчена в писемних пам'ятках України XVI–XVII ст., зокрема в оригінальних та перекладних пам'ятках конфесійного стилю цієї доби [8, с. 14–15]. Серед розвідок, у яких висвітлюються особливості функціонування "простої мови", її граматики та стилістики, згадаймо праці М. Мозера [5], В. Мойсієнка [6; 7], О. Ніки [7; 8; 9; 10] та інших.

Мета нашої статті – дослідити формування релігійно-етичного лексикону в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст. на прикладі етичного каталогу в Посланні до Галатів (Гал. 5:19–23). Матеріалами дослідження стали, з одного боку, Новий Завіт грецькою мовою (STR), а з іншого – Крехівський Апостол (КА), Острозька Біблія 1581 р. (ОБ) та лексикографічні праці XVII ст. Особливості мови Крехівського Апостола як визначної рукописної пам'ятки ранньомодерної України вивчали В. Лев [20], І. Огієнко [11], В. Русанівський [13], Ю. Осінчук [12]. Іван Огієнко визначав мову цієї пам'ятки як літературну тогочасну мову ("просту мову") з рисами північного (західно-поліського) і частково південно-західних українських наріч [11, с. 212]. Простеження витоків формування релігійно-етичного лексикону в писемних пам'ятках XVI–XVII ст. пролле

світло на традиції формування конфесійного стилю української мови в діяchronії та на його роль у становленні української аксіосфери й релігійної ідентичності українців.

Результати дослідження. У Новому Завіті назви чеснот і пороки переважно зустрічаються в етичних каталогах, у такий спосіб формуючи ампліфіковані списки релігійно-етичних цінностей в опозиції до їх антицінностей. Переважна більшість цих переліків міститься в Посланнях апостолів, а найбільше – в Пастирських Посланнях (див. 1 Тим. 1:9–10; 4:12; 6:11; 2 Тим. 2:22; 3:2–5; 3:10; Тит 3:3). Причиною вживання окремих переліків чеснот і пороки є дихотомічне сприйняття людською свідомістю цінностей та антицінностей. В основі цих бінарних опозицій в новозавітній етиці лежить протиставлення між добром і злом, світлом і темрявою, праведністю і гріхом.

Традиція використання етичних каталогів сягає витокami давньогрецької класики і через посередництво елліністичної та юдейської літератури актуалізується у творах ранньохристиянського періоду. За доби розквіту демократії в Афінах у V ст. до н. е. був сформований зразковий список з чотирьох головних чеснот, якими мав володіти кожен громадянин полісу. До нього належали *ἀνδρεία* "хоробрість", *δικαιοσύνη* "справедливість", *φρόνησις / σοφία* "кмітливість" / "мудрість", *σωφροσύνη* "розсудливість", "поміркваність". Вищеназвані чесноти, що отримали назву кардинальних, зазнали семантичної зміни в грецькій мові Нового Завіту попри збереження зовнішньої форми. Найбільшого семантичного зсуву зазнали номінації *δικαιοσύνη* [1, с. 56–58] та *σωφροσύνη* [2, с. 168–170], які почали вживатися зі значеннями "праведність" і "поміркваність" / ціломудреність / цнотливість" відповідно. Відлуння античного канону кардинальних чеснот знаходимо в Тит. 2:12, де вживаються прислівникові форми, утворені від двох чеснот, зокрема *σωφρόνως* "розсудливо", "стримано" та *δικαίως* "праведно": *Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις, παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι* "Адже з'явилася благодать Бога, рятівна для всіх людей, яка навчає нас, щоб ми, відкинувши нечестя й мирські пожадання, жили стримано, праведно й по-

божно в теперішньому віці" (Тит. 2:11–12). Примітно, що конструкція зі словами на позначення чеснот вводиться за допомогою дієслова *παιδεύω*, яке є ключовим для Платонівської теорії виховання (*παιδεία*). Схожий мовний узус у душі елліністичної моральної філософії спостерігаємо в 2 Тим. 3:16: *πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ* "для виховання в праведності".

Однією з найбільш поширених дискурсивних моделей уживання переліків пороків у Посланнях апостолів є нагадування аудиторії про її гріховне життя в поганстві та моральному занепаді, від якого вона відмовилася в християнстві (див. 1 Кор. 6:9–10; Гал. 5:19–21; Еф. 5:5; Кол. 3:5; 1 Пет. 4:3; Одкр. 21:8; 22:15). Відтак багато каталогів пороків містять лексеми на позначення служіння ідолам і сексуальної розпусти, зокрема *εἰδωλολατρεία*, *ἐπιθυμία*, *πορνεία*, *ἀκαθαρσία* та *ἀσέλγεια*. Серед декількох синтаксичних моделей уведення переліків пороків у Новому Завіті вчені виокремлюють існування певної "ранньохристиянської паренетичної формули", яка часто вербалізується у вигляді конструкції *ἀποτίθημι* "відкласти", "відкинути" + перелік пороків, наприклад, у Рим. 13:13; Еф. 4:22, 4:25; Кол. 3:8 та 1 Пет. 2:1 [15].

Розгляньмо детальніше уривок з Послання до Галатів (Гал. 5:19–23), у якому подано один із найбільш розлогих новозавітних каталогів етичних цінностей / антицінностей:

а) пороки (Гал. 5:19–21): *φανερὰ δὲ ἐστὶν τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς ἅτινά ἐστιν μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια, εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθείαι, διχοστασίαι, αἰρέσεις, φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι καὶ τὰ ὅμοια τούτοις* (STR) "Вчинки ж плоті явні; ними є перелюб, розпуста, нечистота, розбещеність, служіння ідолам, чародійство, ворожнеча, чвари, ревності, гнів, суперечки, розбрат, ересі, задрощі, вбивства, пияцтво, гулянки і подібні їм (пороки)";

б) чесноти (Гал. 5:22–23): *Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος* (STR) "Плід же Духа – любов, радість, мир, довготерпіння, ласкавість, доброта, вірність, лагідність, стриманість; проти таких (чеснот) нема Закону".

Кількість лексем на позначення пороків у Гал. 5 удвічі більша, ніж на позначення чеснот, що загалом властиво для біблійної

етики, оскільки вчення про пороки набагато більше деталізоване в християнських текстах. Традиція наведення поряд назв пороків і чеснот належить античності, наприклад, до такого прийому вдається Арістотель у "Нікомаховій етиці" (див. Arst. Eth. Nic. 2.8). Більшість новозавітних етичних каталогів мають характерну синтаксичну рису – лексеми в цих переліках поєднуються, як правило, асиндетично, створюючи ефект нагромадження і підсилення, що ми також спостерігаємо в Посланні до Галатів. Існує думка, що етичний каталог в Гал. 5, як і інші каталоги в Посланнях апостола Павла, створює радше орієнтовний приклад негативного / позитивного ментального устрою і соціальної поведінки людини, аніж є вичерпним переліком важливих для християнської етики цінностей / антицінностей [17, с. 160]. Це підтверджується тим, що переліки пороків і чеснот у Гал. 5 завершуються відкритими позиціями за допомогою фраз *καὶ τὰ ὅμοια τούτοις* "і подібні їм (пороки)" (Гал. 5:21) та *κατὰ τῶν τοιούτων* "проти таких (чеснот)" (Гал. 5:23), що залишає можливість доповнення іншими релевантними лексемами [18, с. 576]. Крім того, деякі чесноти чи пороки вербалізуються за допомогою більшої кількості близьких синонімів, ніж інші, створюючи етичні орієнтири завдяки фокусуванню уваги на певних моделях поведінки. Наприклад, лексеми *χρηστότης* та *ἀγαθωσύνη* мають спільну сему "доброта", а *χρηστότης* і *πραότης* – "ласкавість", "лагідність", відтак вербалізують схожу етичну цінність. Деякі з лексем, що позначають чесноти або пороки, засвідчують усталену синтагматичну сполучуваність у грецькій мові Нового Завіту, наприклад, *χρηστότης* "доброта", "ласкавість" поєднується з *μακροθυμία* "довготерпіння", "терплячість" (див. 2 Кор. 6:6), а *χαρά* "радість" – з лексемою *εἰρήνη* "мир" (див. Рим. 14:17; 15:13; 32–33). У науковій літературі висловлювалися дискусивні думки про доцільність зарахування *χαρά* та *εἰρήνη* до чеснот, а не до емоційних станів чи почуттів, особливо під кутом зору елліністичної філософії [18, с. 579–581]. Проте автор Послання до Галатів слідує юдейсько-елліністичній традиції, в якій мир і радість розглядаються як ментальний стан доброчесної людини та результат дії Божої благодаті.

У Гал. 5:19–23 певні пороки і чесноти формують опозиції за тематичним принципом, причому інколи одній чесноті проти-

ставляється декілька пороків. Виокремимо серед поданого переліку деякі аксіологічні опозиції:

1) **цнотливість / стриманість – розпуста / розбещеність**: цінність вербалізовано лексемою *ἐγκράτεια* "стриманість", антицінність – *μοιχεία* "перелюб / чужоложство", *πορνεία* "розпуста / блуд", *ἀκαθαρσία* "нечистота / аморальність", *ἀσέλγεια* "розбещеність / безсоромність", *μέθη* "пияцтво", *κῶμος* "гульба / гулянка";

2) **вірність / віра – невірність / невірство**: цінність вербалізовано лексемою *πίστις* "вірність", антицінність – *εἰδωλόλατρεία* "служіння ідолам", *φαρμακεία* "чародійство / чаклування", *αἵρεσις* "ересь";

3) **любов / мир – ворожнеча**: цінність вербалізовано лексемами *ἀγάπη* "любов", *εἰρήνη* "мир", антицінність – *ἔχθρα* "ворожнеча / ненависть", *ἔρις* "чвари / сварка", *διχόστασις* "розбрат", *φόνος* "вбивство";

4) **терпіння / лагідність / доброта – гнів / ревнощі**: цінність вербалізовано лексемами *μακροθυμία* "довготерпіння", *χρηστότης* "ласкавість / доброта", *ἀγαθωσύνη* "доброта", *πραότης* "лагідність / тихість", антицінність – *ζῆλος* "ревнощі / заздрощі", *θυμός* "гнів", *ἐριθεία* "роздратування / суперечка", *φθόνος* "заздрість".

Наведені аксіологічні опозиції свідчать про соціальний характер етичних цінностей, вербалізованих у каталозі пороків і чеснот у Гал. 5:19–23. Навіть цінності, що стосуються моральної / аморальної поведінки в сексуальній сфері, формують не так аскетичні ціннісні орієнтири, як закладають модель поведінки християнина в сім'ї та соціумі. Решта аксіологічних опозицій промовисто вказують на цінності вербальної, емоційної, поведінкової та соціальної взаємодії між членами суспільства.

Розглянута лексика сформувала ядро релігійно-етичного лексикону як грецької мови, так і мов народів, що зазнали християнізації у Середньовіччі. Разом із перекладними церковними текстами лінгвокультура Київської Русі успадкувала з Візантії християнську етику, вербалізувавши її мовними засобами церковнослов'янської мови. Релігійно-етичний лексикон сучасної української мови, в семантичному аспекті сягаючи витоків грецької мови, містить успадковані від церковнослов'янської мови лексеми, водночас збагатившись у процесі свого становлення з інших джерел. Зокрема, до його складу увійшло багато слів "простої мови", що активно вживалася у XVI–XVII ст. на теренах України.

Для ілюстрації мовного узусу лексики "простої мови" на позначення релігійно-етичних цінностей наведемо вже розглянутий нами етичний каталог у Посланні до Галатів у Крехівському Апостолі в зіставленні з церковнослов'янською Острозькою Біблією.

а) пороки (Гал. 5:19–21):

КА: бо *ѡвны су(т) дѣла теле(с)ны(и) и которыи су(т) чужо(ж)тво, нечисто(ст), виете(ч)но(ст), непо(в)сте(ж)ливо(ст), бо(л)вохва(л)ство, чары, неприа(з)ни, свары, зави(с)ти, гнѣ(в), не(з)годы, ро(с)ты(р)ки, ереси, ненави(с)ти, мо(р)ди(р)ства, пѣ(н)ства, беседы, о(б)жи(р)ства и ты(м) подо(б)ны речи которыи оповедаю ва(м), ѡ(к) є(с)ми пе(р)ве(и) пропеда(л) и(ж) которыи такіє рѣчи чине(т) короле(в)ства б(о)жего не наследа(т).*

ОБ: *ѡвлена же суть дѣла плотська, ѡже суть, прелюбодѣланіє, блудъ, нечистота, студодѣаніє, идолослуженіє, чародѣаніє, вражды, рвеніа, завиды, ѡрости, разжеженіа, распра, соблазны, ереси, зависти, оубійства, пїанства, безчинны кличи, и подобнаа симъ, ѡже пре(д)рицаю вам(ъ) и прежде рекохъ, ѡко такоаа творащеи, ѡ(а)р(с)твіа б(о)жіа не наследа(т).*

б) чесноти (Гал. 5:22–23):

КА: *але пло(д) духовны(и) є(ст) м(и)л(о)сть, весел(є) и поко(и), те(р)пливость, добро(т)ливо(ст) добро(т) вѣра, тихо(ст) тре(з)во(ст) на таки(х) нѣ(т) закона.*

ОБ: *Плодъ же д(у)ховныи єсть, любви, радость, миръ, долго-терпѣніє, бл(а)гость, м(и)л(осе)рдіє. вѣра, кротость въздержаніє. на таковыхъ нѣсть закона.*

Звернімо увагу на факт, що понад половину слів у КА відрізняються від церковнослов'янського узусу. Більшість вжитих у КА номінацій чеснот і пороків засвідчені як слова староукраїнської "простої мови" в лексикографічних працях XVII ст., зокрема в пам'ятках *Леґіконъ славеноросскій* або *Имень тлѣкованіє* Памви Беринди [3], *Лексис* Лаврентія Зизанія [4] та праці анонімного автора *Синоніма славеноросскаа* [4], що свідчить про сформовану традицію мовного узусу за доби раннього модерну. З метою ілюстрації становлення релігійно-етичного лексикону староукраїнської мови XVI–XVII ст. наведемо у табл. 1 і 2 лексичні відповідники "простої мови" до грецьких і церковнослов'янських номінацій чеснот і пороків, наведених у Гал. 5:19–23, засновуючись на даних ОБ, КА та "Лексиконі" Памви Беринди.

Таблиця 1

**Назви пороків у грецькій, церковнослов'янській
і староукраїнській "простій мові" (за Гал. 5:19–21)**

Грецька назва (STR)	Острозька Біблія	Крехівський Апостол	"Лексикон" Памви Беринди
<i>μοιχεία</i>	<i>прелюбодѣаніє</i>	<i>чужоло(ж)тво</i>	<i>чужоло(ж)ство</i>
<i>πορνεία</i>	<i>блудь</i>	<i>виете(ч)но(ст)</i>	<i>виетеченство, порубство</i>
<i>ἀκαθαρσία</i>	<i>нечистота</i>	<i>нечисто(ст)</i>	<i>скверна, бруд, гнюсность</i>
<i>ἀσέλγεια</i>	<i>студодѣаніє</i>	<i>непо(в)сте(ж)ливо(ст)</i>	<i>ропуста, виетеченство</i>
<i>εἰδωλολατρεία</i>	<i>идолослуженіє</i>	<i>бо(л)вохва(л)ство</i>	<i>болвохвалство, болванѣмъ зневоле(н)є</i>
<i>φαρμακεία</i>	<i>чародѣаніє</i>	<i>чары</i>	<i>чарова(н)є</i>
<i>ἔχθραι</i>	<i>вражды</i>	<i>неприа(з)ни</i>	<i>ворогованьє, гнѣвь, неприазнь, ненависть</i>
<i>ἔρις</i>	<i>рвенія</i>	<i>свары</i>	<i>перечка, реть, посварокъ, свары</i>
<i>ζήλος</i>	<i>завиды</i>	<i>зави(с)ти</i>	–
<i>θυμοί</i>	<i>ѣрости</i>	<i>гнѣ(в)</i>	<i>реть, попудливість, починаючийся гнѣвь, до гнѣву перхливість, сердитість</i>
<i>ἐριθεΐαι</i>	<i>разжеженія</i>	<i>не(з)годы</i>	<i>сварь, крамола, незгода</i>
<i>διχοστασίαι</i>	<i>распра</i>	<i>ро(с)ты(р)ки</i>	<i>завада, сварь, ростыркъ</i>
<i>αἵρέσεις</i>	<i>єреси</i>	<i>єреси</i>	–
<i>φόνοι</i>	<i>зависти</i>	<i>ненави(с)ти</i>	–
<i>φθόνοι</i>	<i>оубійства</i>	<i>мо(р)ди(р)ства</i>	–
<i>μέθαι</i>	<i>п'ѣанства</i>	<i>п'ѣ(н)ства</i>	–

Таблиця 2

Назви чеснот у грецькій, церковнослов'янській
і староукраїнській "простій мові" (за Гал. 5:22–23)

Грецька назва (STR)	Острозька Біблія	Крехівський Апостол	"Лексикон" Памви Беринди
<i>ἀγάπη</i>	<i>любы</i>	<i>м(и)л(о)сть</i>	<i>милость, дружество, приятельство</i>
<i>χαρά</i>	<i>радость</i>	<i>весел(є)</i>	<i>радо(ст), весе(л)є</i>
<i>εἰρήνη</i>	<i>миръ</i>	<i>поко(и)</i>	<i>покои, смире(н)є, згода, помиреньє</i>
<i>μακροθυμία</i>	<i>долготерпѣніє</i>	<i>те(р)пливость</i>	<i>многаа терпиво(ст), негнѣвливостъ, ожиданьє, неквапливость</i>
<i>χρηστότης</i>	<i>бл(а)гость</i>	<i>добро(т)ливо(ст)</i>	<i>добротливость, щедробливо(ст), ласкаво(ст), м(и)л(о)сть, добротъ</i>
<i>ἀγαθωσύνη</i>	<i>м(и)л(о)сердіє</i>	<i>добро(т)</i>	<i>добротъ, цнота</i>
<i>πίστις</i>	<i>вѣра</i>	<i>вѣра</i>	<i>вѣра</i>
<i>πραότης</i>	<i>кротость</i>	<i>тихо(ст)</i>	<i>тихость, зноше(н)є</i>
<i>ἐγκράτεια</i>	<i>възддержаніє</i>	<i>тре(з)во(ст)</i>	<i>възддержливость, встремяжливость, повстягливость, на всемъ мѣрностъ</i>

Як показано в табл. 1, найбільшу варіативність староукраїнських відповідників на позначення пороків та їх активне вживання в пам'ятках XVI–XVII ст. замість церковнослов'янizmів засвідчують дві тематичні підгрупи етичної лексики, які позначають пороки тілесної та емоційно-вольової сфери. Зазначимо, що деякі з наведених лексем не увійшли в лексикон сучасної української мови, наприклад, *вше́тєчєство* / *вше́тє(ч)но(ст)*, *порубство*, *ростыркъ*, *попудливостъ*, натомість інші успадковані й активно вживаються для позначення етичних антицінностей, наприклад, *ропуста*, *чужоло(ж)ство*, *неприазнь*, *ненависть*, *незгода* / *не(з)годы* тощо. Слово *вше́тєчєство* / *вше́тє(ч)но(ст)* засвідчене в пам'ятках староукраїнської мови XVI – початку XVII ст. зі значенням "ропуста" і за походженням є полонізмом (пор. старопол. *wszeteczeństwo*, *wszeteczność*) [14, с. 81–82]. Примітно, що староукраїнська номінація відповідної цінності *цнота* теж за походженням є полонізмом, проте на відміну від *вше́тєчєство* / *вше́тє(ч)но(ст)* засвоєна релігійно-етичним лексиконом сучасної української мови.

Серед лексем на позначення чеснот спостерігаємо більш послідовну відповідність між слововживанням у Крехівському Апостолі та "Лексиконі" Памви Беринди, ніж у випадку лексики на позначення пороків за Гал. 5:19–21. Відзначмо, що не всі староукраїнські слова, наведені в табл. 2, засвоюються сучасною українською мовою, зокрема в деяких випадках перевага в сучасному слововживанні надається церковнослов'янизмам, наприклад, *любов*, *радість*, *мир*, *віра*, в інших – словам, що походять із староукраїнської мови, наприклад, *доброта*, *тихість*.

Проілюструймо успадкування слів "простої мови" XVI–XVII ст. на позначення етичних цінностей / антицінностей в українських біблійних перекладах XIX–XX ст. (за Гал. 5: 19–23), зокрема в перекладі Пантелеймона Куліша, Івана Левицького та Івана Пулюя (КЛП), Івана Огієнка (Ю) та Івана Хоменка (ІХ). Для зручності виділяємо в перекладах напівжирним шрифтом лексеми, які етимологічно споріднені з лексемами, наведеними в Крехівському Апостолі або "Лексиконі" Памви Беринди, і не збігаються з церковнослов'янськими відповідниками в розглянутому біблійному уривку.

КЛП: *Явні ж діла тілесні; оце вони: перелюб, блуд, нечистота, розпуст, ідолослуженне, чаруванне, ворогуванне, свари, ненависть, гнів, суперечки, незгода, єресі, зависть, убийство, пянство, бенкети й таке инше. Се наперед глаголю вам, яко ж і наперед глаголав, що хто таке робить, ті царства Божого не наслідять. А овоц духа: любов, радости, мир, довготерпінне, добрість, милосерде, віра, тихість, вдержливість. На таких нема закону.*

Ю: *Учинки тіла явні, то є: перелюб, нечистість, розпуста, ідолослуження, чари, ворожнечі, сварка, заздрість, гнів, суперечки, незгоди, єресі, завидки, п'янство, гулянки й подібне до цього. Я про це попереджую вас, як і попереджав був, що хто чинить таке, не впадкують вони Царства Божого! А плід духа: любов, радість, мир, довготерпіння, добрість, милосердя, віра, лагідність, здержливість: Закону нема на таких!*

ІХ: *Учинки ж тіла явні: розпуста, нечистота, розгнузда-ність, ідолослужба, чари, ворогування, свари, заздрість, гнів, суперечки, незгоди, єресі, зависті, пияцтво, гульня і таке инше, про що я вас попереджаю, – як я вже й раніше казав, що ті, що таке чинять, царства Божого не успадкують. А плід Духа: любов, радість, мир, довготерпіння, лагідність, доброта, вірність, тихість, здержливість. На тих то нема закону.*

Засновуючись на вищенаведених даних, можемо констатувати, що сучасна українська мова засвоює як церковнослов'янізми, так і слова простої мови XVI–XVII ст. для позначення пороків та чеснот. Серед номінацій пороків найбільше збігів із слововживанням Крехівського Апостола та "Лексикону" Памви Беринди засвідчують тематичні групи "розпуста", "віровідступництво", "гнівливість / розбрат", зокрема в біблійних перекладах XIX–XX ст. вживаються успадковані зі староукраїнської мови слова *розпуста, чари / чаруванне, ворогуванне / ворогування / ворожнечі, свари / сварка, гнів, суперечки, незгоди / незгода*. У випадку відтворення етичних цінностей теж спостерігаємо засвоєння окремих староукраїнських номінацій сучасними біблійними перекладами, наприклад, в перекладах IX та КЛП вживаються слова *доброта / добрість* як відповідники гр. *ἀγαθωσύνη* і *χρηστότης* (пор. цксл. *бл(а)гость*), *тихість* як відповідник

гр. *πρότης* (пор. цксл. *кротость*), *вдержливість* / *здержливість* як відповідники гр. *ἐγκράτεια* (пор. цксл. *въздержаніє*). Тож, безперечно, можемо констатувати, що витoki сучасного мовного узусу в сфері релігійно-етичної лексики сягають глибини віків, а наведені факти збігу свідчать про успадкування частини слів "простої мови" сучасною українською мовою.

Висновки. Релігійно-етичний лексикон української мови почав формуватися у текстах конфесійного стилю XVI–XVII ст. Писемні пам'ятки цієї доби у передаванні назв чеснот і пороків засвідчують дві тенденції: тяжіння до вживання слів староукраїнської "простої мови" та водночас використання значного обсягу етичної лексики церковнослов'янського походження.

Біблійні пам'ятки ранньомодерної доби заклали підвалини у формування традицій українського перекладу Біблії та проторували шлях до становлення українського мовного узусу в царині релігійної комунікації. Сучасні україномовні біблійні переклади II пол. XIX – XX ст. засвідчують збереження та розвиток традицій мовного узусу, що сягають витокami староукраїнських писемних пам'яток конфесійного стилю. Більшість християнських чеснот і пороків вербалізовані в сучасних релігійних текстах, зокрема в біблійних перекладах, за допомогою мовних засобів різного походження, зокрема церковнослов'янiзмів та слів, що походять з "простої мови" ранньомодерного часу. Становлення релігійно-етичного лексикону української мови слід розглядати також у розрізі лінгводискурсивних досліджень грецької мови Нового Завіту, яка слугувала еталоном у вираженні етичних цінностей для лінгвокультур, що зазнали християнізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левко О. В. Діахронні виміри вербалізації концептів ПРАВЕДНІСТЬ і ΔΙΚΑΙΟΥΣΥΝΗ в українській мові та грецькій мові Нового Завіту: точки перетину. *Studia linguistica*. 2016. Вип. 9. С. 54–63.

2. Левко О. В. Семантичний розвиток лексем σόφρων, σοφροσύνη і дериватів у давньогрецькій мові (від Гомера до Нового Завіту). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. 2018. Вип. 79. С. 166–171.

3. Лексикон словенороський Памви Беринди: Пам'ятки української мови XVII ст. / Упор. і передмова Василя Німчука. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961.
4. Лексис Ларентія Зизанія. Синоніма славеноросская: Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. / Упор. і вступ. ст. Василя Німчука. Київ: Наукова думка, 1964.
5. Мозер М. Что такое "простая мова"? *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 2002. Вип. 47/3–4. С. 221–260.
6. Мойсієнко В. М. Про національний статус "руської мови" в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 67–82.
7. Мойсієнко В., Ніка О. "Проста мова" в Україні та Білорусі в XVI столітті. *Слов'янські обрії*. 2013. С. 3–25.
8. Ніка О. Книжно-літературний феномен "простої мови". Мова: класичне – модерне – постмодерне. 2014. Вип. 1. С. 13–21.
9. Ніка О. Мовний узус і проста мова. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика*. 2013. Вип. 24. С. 31–34.
10. Ніка О. І. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. К.: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2009.
11. Огієнко І. Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський апостол. Т. 1. Варшава: Друкарня синодальна, 1930.
12. Осінчук Ю. Північноукраїнські діалектні риси в Крехівському Апостолі. *Волинь – Житомирщина*. 2010. № 22(1). С. 126–132.
13. Русанівський В. Четвероєвангеліє 1569 р. і крехівський Апостол 60-х років. *Бібліотечний вісник*. 2000. № 5. С. 27–30.
14. *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*: у 28-ми вип. Вип. 5 (Впрашати – Выпродати) / Відп. ред. Д. Гринчишин, М. Чікало / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 1998.
15. Charles J. D. Vice and Virtue Lists // Porter S. E., Evans C. A. *Dictionary of New Testament Background: A Compendium of Contemporary Biblical Scholarship*. Downers Grove: InterVarsity Press, 2000. P. 1252–1257.
16. Charles J. D. *Virtue Amidst Vice: The Catalog of Virtues in 2 Peter 1*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1997.
17. Engberg-Pedersen T. *Paul and the Stoics*. Louisville, KY: Westminster John Knox; Edinburgh: T. & T. Clark, 2000.
18. Keener C. S. A Comparison of the Fruit of the Spirit in Galatians 5:22–23 with Ancient Thought on Ethics and Emotion // *The Language and Literature of the New Testament: Essays in Honor of Stanley E. Porter's*

60th Birthday (Biblical Interpretation Series, 150). Leiden: Brill Academic Pub., 2016. P. 574–598.

19. Kowalski M. Katalogi wad, Dekalog i relacje homoseksualne w 1 Kor 6,9–10 oraz 1 Tm 1,8–10. *Verbum Vitae*. 2021. Vol. 39(1). P. 281–306.

20. Lev V. Apostol Krechowski. *Prace Filologiczne*. Warszawa. 1929. T. 14. S. 16–33.

21. Levko O. Axiological Opposition of Humility and Pride in the 17th century Ukrainian Didactic Gospels. *Logos (Lithuania)*. 2022. Vol. 111. P. 45–55. <https://doi.org/10.24101/logos.2022.26>

22. Uusimäki E. Mapping Ideal Ways of Living: Virtue and Vice Lists in 1QS and 4Q286. *Journal for the Study of the Pseudepigrapha*. 2020. Vol. 30(1). P. 35–45.

23. Vögtle A. Die Tugend- und Lasterkataloge im Neuen Testament. Münster: Aschendorff, 1936.

24. Wibbing S. Die Tugend- und Lasterkataloge im Neuen Testament und ihre Traditions geschichte unter besonderer Berücksichtigung der Qumrantexte. Berlin: Topelmann, 1959.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

Ю – Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Пер. Івана Огієнка. 1962. URL: <https://www.wordproject.org/bibles/uk/index.htm>

ІХ – Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Пер. Івана Хоменка. Рим: Видавництво ОО. Василян, 1963. URL: <https://ukrbible.at.ua/>

КА – Огієнко Іван. Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський апостол. Т. 2. Варшава: Друкарня синодальна, 1930.

КЛП – Святе Письмо Старого і Нового Завіту Мовою русько-українською переписали вкупі П. О. Куліш, І. С. Левицький і І. Пулюй. Відень: Друк. А. Гольцхаузена, 1903. URL: <https://bolls.life/UKRK/1/1/>

ОБ – Библия, сиріч книги Ветхаго и Новаго Завіта, по языку словенску. Острог: Друкарня князя Костянтина Острозького, 1581. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/00001410_01.pdf

STR – Greek New Testament: Stephanus Textus Receptus 1550. URL: <https://biblehub.com/tr/galatians/5.htm>

**FORMATION OF THE UKRAINIAN RELIGIOUS AND ETHICAL
LEXICON IN THE 16TH AND 17TH CENTURIES
(Based on the Epistle to Galatians)**

The article explores the origins of the Ukrainian language ethical lexicon in biblical written monuments of the early modern period. It traces the rendition of the vices and virtues catalog in the Epistle to the Galatians (Gal. 5:19–23) in the Krekhiv Apostle, a manuscript of the 2nd half of the 16th century, in comparison with the Church Slavonic Ostroh Bible of 1581, as well as lexicographical works of the 17th century, in particular Pamva Berynda's "Lexicon", and Ukrainian translations of the Bible of the 19th and 20th centuries.

The Epistle to the Galatians contains one of the most extensive New Testament catalogs of ethical values/anti-values. The vices and virtues in Gal. 5:19–23 form axiological oppositions, which indicate the values of verbal, emotional, behavioral, and social interaction between members of society.

The Krekhiv Apostle uses Old Ukrainian and Church Slavonic words to nominate virtues and vices in the Epistle to the Galatians. More than half of the words in the ethical catalog of Gal. 5:19–23 in the Krekhiv Apostle differ from the usage of the Ostroh Bible. Most of these words are indicated as belonging to the "prosta mova" in lexicographical works of the 17th century, in particular in Pamva Berynda's "Lexicon". Two thematic subgroups of ethical vocabulary denoting vices in Gal. 5:19–21, namely vices of the corporal and emotional-volitional spheres, show a high level of variability in usage of the Old Ukrainian words instead of Church Slavonicisms in written monuments of the early modern period.

Ukrainian biblical translations of the 19th and 20th centuries – in particular those of Panteleimon Kulish, Ivan Levytskyi and Ivan Pului (1905), Ivan Ohiienko (1962), and Ivan Khomenko (1963) – inherited some of the words of the sixteenth- and seventeenth-century "prosta mova" to denote religious and ethical values/anti-values in Gal. 5:19–23, e. g., within the thematic groups of "debauchery", "apostasy", and "anger/discord". The biblical written monuments of the early modern era laid the foundation for the traditions of Ukrainian Bible translation and paved the way for the formation of the Ukrainian linguistic usage in the field of religious communication.

Keywords: Bible, axiology, ethical catalog, virtue, vice, Krekhiv Apostle, Ostroh Bible, Bible translation, Old Ukrainian "prosta mova", Church Slavonic.

REFERENCES

1. Levko, O. V. (2016). Diakhronni vymiry verbalizatsii kontseptiv PRAVEDNIST i ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ v ukrainskii movi ta hretskii movi Novoho Zavitu: tochky peretynu [Diachronic dimensions of verbalization of the concepts RIGHTEOUSNESS and ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ in Ukrainian and New Testament Greek: Points of intersection]. *Studia linguistica*, 9, 54–63 [in Ukrainian].
2. Levko, O. V. (2018). Semantychnyi rozvytok leksem σῶφρων, σωφροσύνη i deryvativ u davnohretskii movi (vid Homera do Novoho Zavitu) [Semantic changes of lexemes σῶφρων, σωφροσύνη and their cognates in Ancient Greek (From Homer to New Testament)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Filohohii*, 79, 166–171 [in Ukrainian].
3. Nimchuk, V. (Ed.). (1961). *Leksykon slovenoroskyi Pamvy Beryndy: Pamiatky ukrainskoi movy XVII st.* [A Slavonic-Ruthenian Lexicon by Pamvo Berynda: Monuments of the 17th century Ukrainian language]. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainskoi RSR, 1961 [in Ukrainian].
4. Nimchuk, V. (Ed.). (1964). *Leksys Lavrentiia Zyzaniia. Synonima slavenorosskaia: Pamiatky ukrainskoi movy XVI–XVII st.* [Lexis by Lavrentii Zyzanii. Slavonic-Ruthenian Synonyms: Monuments of the 16th–17th century Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
5. Mozer, M. (2002). Chto takoe "prostaia mova"? [What is the "prosta mova"]. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 47/3–4, 221–260 [in Russian].
6. Moisiienko, V. M. (2005). Pro natsionalnyi status "ruskoi movy" v chasy Velykoho kniazivstva Lytovskoho ta Rechi Pospolytoi [On the national status of the "Ruthenian language" in the times of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth]. *Movoznavstvo*, 1, 67–82 [in Ukrainian].
7. Moisiienko, V., & Nika, O. (2013). "Prosta mova" v Ukraini ta Bilorusi v XVI stolitti [The "prosta mova" in Ukraine and Belarus in 16th century]. *Slovianski obrii*, 3–25 [in Ukrainian].
8. Nika, O. (2014). Knyzhno-literaturnyi fenomen "prostoi movy" [The bookish and literary phenomenon of "prosta mova"]. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne*, 1, 13–21 [in Ukrainian].
9. Nika, O. (2013). Movnyi uzus i prosta mova [Language usage and "Simple speech"]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo, movoznavstvo, folklorystyka*, 24, 31–34 [in Ukrainian].

10. Nika, O. (2009). *Modus u staroukrainskii literaturnii movi druhoi polovyny XVI – pershoi polovyny XVII st.* [Modus in the Old Ukrainian Literary Language of the 2nd half of the 16th and 1st half of the 17th centuries]. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
11. Ohienko, I. (1930). *Ukrainska literaturna mova XVI-ho st. i ukrainskyi Krekhivskiyi Apostol* [Ukrainian literary language of the 16th century and Ukrainian Krekhiv Apostle]. Vol. 1. Varshava: Drukarnia synodalna [in Ukrainian].
12. Osinchuk, Yu. (2010). Pivnichnoukrainski dialektni rysy v Krekhivskomu Apostoli [Northern Ukrainian dialectal features in the Krekhiv Apostle]. *Volyn – Zhytomyrshchyna*, 22(1), 126–132 [in Ukrainian].
13. Rusanivskiy, V. (2000). Chetveroievanheliie 1569 r. i Krekhivskiyi Apostol 60-kh rokiv [The Four Gospels of 1569 and the Krekhiv Apostle of the 60s]. *Biblioteknyi visnyk*, 5, 27–30 [in Ukrainian].
14. Hrynychshyn, D., Chikalo, M. (Eds.) (1998). *Slovnky ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.: u 28-my vyp. Vyp. 5 (Vprashaty – Vyprodaty)* [Dictionary of the Ukrainian language of the 16th and 1st half of the 17th centuries: in 28 vols. Vol. 5 (Vprashaty – Vyprodaty)]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.
15. Charles, J. D. (2000). Vice and Virtue Lists. In Porter S. E., Evans C. A. *Dictionary of New Testament Background: A Compendium of Contemporary Biblical Scholarship* (pp. 1252–1257). Downers Grove: InterVarsity Press.
16. Charles, J. D. (1997). *Virtue Amidst Vice: The Catalog of Virtues in 2 Peter 1*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
17. Engberg-Pedersen, T. (2000). *Paul and the Stoics*. Louisville, KY: Westminster John Knox; Edinburgh: T & T. Clark.
18. Keener, C. S. (2016). A Comparison of the Fruit of the Spirit in Galatians 5:22–23 with Ancient Thought on Ethics and Emotion. In *The Language and Literature of the New Testament: Essays in Honor of Stanley E. Porter's 60th Birthday* (Biblical Interpretation Series, 150; pp. 574–598). Leiden: Brill Academic Pub.
19. Kowalski, M. (2021). Katalogi wad, Dekalog i relacje homoseksualne w 1 Kor 6,9–10 oraz 1 Tm 1,8–10. *Verbum Vitae*, 39(1), 281–306 [In Polish].
20. Lev, V. (1929). Apostol Krechowski. *Prace Filologiczne*, 14, 16–33. Warszawa [In Polish].
21. Levko, O. (2022). Axiological Opposition of Humility and Pride in the 17th-century Ukrainian Didactic Gospels. *Logos (Lithuania)*, 111, 45–55. <https://doi.org/10.24101/logos.2022.26>

22. Uusimäki, E. (2020). Mapping Ideal Ways of Living: Virtue and Vice Lists in 1QS and 4Q286. *Journal for the Study of the Pseudepigrapha*, 30(1), 35–45.

23. Vögtle, A. (1936). *Die Tugend- und Lasterkataloge im Neuen Testament*. Münster: Aschendorff.

24. Wibbing, S. (1959). *Die Tugend- und Lasterkataloge im Neuen Testament und ihre Traditions geschichte unter besonderer Berücksichtigung der Qumrantexte*. Berlin: Topelmann.

SOURCES

IO – Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zapovitu [Bible, or The Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments]. Per. Ivana Ohienka. 1962. URL: <https://www.wordproject.org/bibles/uk/index.htm>

IX – Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu [The Holy Scriptures of the Old and New Testaments]. Per. Ivana Khomenka. Rym: Vydavnytstvo OO. Vasyliian, 1963. URL: <https://ukrbible.at.ua/>

KA – Ohienko, Ivan. *Ukrainska literaturna mova XVI-ho st. i ukrainskyi Krekhivskyi Apostol* [Ukrainian literary language of the 16th century and Ukrainian Krekhiv Apostle]. Vol. 2. Varshava: Drukarnia synodalna, 1930.

KЛII – Sviate Pysmo Staroho i Novoho Zavitu [The Holy Scriptures of the Old and New Testaments]. Movoii rusko-ukrainskoiu perepysaly vkupi P. O. Kulish, I. S. Levytskyi i I. Puliui. Viden: Druk. A. Holtskhauzena, 1903. URL: <https://bolls.life/UKRK/1/1/>

OB – Byblia, syrigh knyhy Vetchaho i Novaho Zavita po yaziku slovensku [Bible, or The Books of the Old and New Testaments in Church Slavonic]. Ostroh: Drukarnia kniazia Kostiantyna Ostrozkoho, 1581. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/00001410_01.pdf

STR – Greek New Testament: Stephanus Textus Receptus 1550. URL: <https://biblehub.com/tr/galatians/5.htm>

Дата надходження до редакційної колегії – 09.02.2023
Дата затвердження редакційною колегією – 24.02.2023